

13. YÜZYIL KONYASINDA BİR CAMİ GRUBUNUN PLÂN TİPİ VE “SON CEMAAT YERİ”

MURAT KATOĞLU

Tek kubbeli ve son cemaat yeri bulunan küçük cami veya mescitlerin Anadolu Türk Sanatı Tarihi araştırmacıları tarafından 14. yüzyıldan itibaren görülmeye başladıkları kabul edilmiştir¹. Esas olarak bu tip camiler, kare teşkil eden dört duvar ile, bu mekânı örten bir kubbe ve son cemaat yerinden ibarettir². Bazen bir minare de bulunur. Bu üç mimarî unsurdan bilhassa son cemaat yerinin 14. yüzyılda, yani Beylikler Devri ile cami mimarimize girmiş olduğunda, sanat tarihçileri anlaşma halindedir. Ancak, son yıllarda Konyadaki çalışmalarımız sırasında bazı küçük camiler dikkatimizi çekti. Bunların çoğu üzerinde fazla durulmamış, Konya'nın diğer muhteşem eserleri arasında adeta unutulmuş yapılarıdır. Selçuklu devrinden olan bu mütevazî görünümlü yapıların bir kısmı bakımsızlıktan; bazıları da bilgisizce yapılan onarımlar sonucu şekillerini kısmen kaybetmişlerdi. Buna rağmen binalar, ilk yapı şekilleri hakkında tatmin edici fikir lere varmamızı sağlayan özelliklerini de muhafaza etmişlerdi. Bunlar yukarıda bahsettiğimiz, Beylikler devrindeki camileri hatırlatır bir plân üzerine; kare, kubbeli bir mekânla, kapının bulunduğu tarafa

yerleştirilmiş bir “giriş hol” ünden meydana geliyorlardı³. Kendi aralarında bir kaç gruba ayırabileceğimiz bu yapıların Konya dışında da benzerleri olmalıydı. He men Konya yakınlarında Akşehirde Aya-sofya, Güdük Minare, Eminüddin Yusuf (Altın Kalem) ve daha başka mescitler ile⁴ Alanyadaki Akcebe Sultan mescit ve türbesi konumuzu ilgilendiren yapılarıdır⁵. Konya da ise Sırçalı, Hoca Hasan, Zemburî, Hacı Ferruh (Taş Cami, Akçeğizlenmez), Aksinne Dibekli, Beşarebey, Küçük Karatay, Beyhekim, Tahir ile Zühre ve daha bir çok mescidi sayabiliriz. Bütün bunlar müstakil yapılarıdır. Ayrıca, çok önemli iki eser olarak birer yapı grubu içinde yer alan Konya'nın İnce Minareli Medrese mescidiyle, Akşehir'in Taş Medrese (Sahip Atâ) mescitlerini sayabiliriz. Bunlardan bir kısmının tarihleri kesin olarak bilinmemekle beraber, 13. yüzyıla ait

¹ *Wulzinger, Karl*, Das Islamische Milâs (ayrı basım) s. 162, Berlin 1935 ... *Diez, E. - O. Aslanapa-M. Koman*, Karaman Devri Sanatı, s. 198 İst., 1950. ... *Diez, E., - O. Aslanapa*, Türk Sanatı s. İst., 1955 *Yetkin, S. Kemal*, İslâm Mimarisi s. Ankara 1959 Erdmann Kurt; XIII. yy. Anadolu Camileri Birinci Türk S. Kongresi Sayfa 150. *Kuran, Aptullah*, İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami Ankara 1964.

² *Kuran, A.* aynı eser s. 3.

³ Bu kısımlara, şimdilik “giriş holü” de diyebiliriz; *M. Önder*, “dehliz” tabirini kullanıyor; *Mevlâna Şehri KONYA* s. 98, 101, 102, 112 ... Konya 1962... *İ. Hakkı Konyalı* ise doğrudan doğruya “son cemaat yeri” diyor: *Konyalı, İ. H., Nasreddin Hoca'nın Şehri AKŞEHİR*, s. 304, 314, 345 ve *Konya Tarihi*, s. 328, 354, 397, 524 ... Konya 1964. *Sarre*, *Akşehir Taş Medrese ve Beyhekim Mescidi için son cemaat yeri deyimini kullanıyor*: *Reise in klenasien*, s. 21 Berlin 1896; *Seldchakische kleinekunst* s. 32-33 Leipzig 1909.

⁴ *Konyalı, İ. H.*, Akşehir s. 314, 344, 345.

⁵ *Riefstahl, R.*, Turkish İsmamic Architecture of Southwestern Anatolia, s. 56, London 1931. *Konyalı, İ. H.*, Alanya (Tarihi Turistik Klavuz) s. 287 İst., 1946 ... *Rice, D. Storm-Setton Lloyd*, Alanya (Alâiyya) s. 30 London 1958.

oldukları kabul ediliyor⁶. Adı geçen mescitlerin hepsinin önlerinde birer "giriş holü" ü; bizim değerlendirmemize göre, "son cemaat yeri" vardır. Ancak bu bölümlerin gerek mimari, gerek fonksiyonlarında çeşitli şekilleri hattâ anlamları olmalıdır ve zamanın akışı içinde, pek tabii-dirki bu şekil ve anlamlar da değişmelere uğramıştır. Bu hususlar ilerde tekrar dönmek üzere, bırakıp, benzer yapıları gruplar halinde tophiyarak bazıları üzerinde duralım.

A) 1. *Beşarebey (Ferhuniye) Mescidi*

Kare plânlı kubbeli bir mescittir. Kuzeyinde tamamiyle kapalı bir "giriş holü" vardır. Bugün ahşap kaplı olan bu kısmın üzeri eskiden tonozluymuş⁷. Kuzeydeki kapıdan "giriş holü" ne, oradan da kubbeli mabet kısmına geçilir. Plân tipi bakımından Karatay Mescidiyle aynı karakterdedir. (Plân: 1, 2) Yapı, devrinde çinilerle kaplıydı. Bunu, bugünkü izlerinden anlıyoruz.

Kapı üzerinde bir kitabesi vardır Dört satırlı sülüs kitabede, mescidin 613 H. (1213 M.) yılında Emir-i Ahur Zeyneddin Beşare Bey tarafından yaptırıldığı yazılıdır⁸. Bu tarih bizim için önemlidir.

2. *Küçük Karatay Mescidi (Resim 1)-*

Bu mescitte yine kare ve üzeri kubbeli bir kısımla önündeki tonozlu bölümden meydana gelmiştir. (Plân: 2) Kuzeydeki kapı sonradan örülmüştür. Gövde taş, kubbe tuğladır⁹. Mescide, giriş ho-

lündeki kapıyla geçilir. Pencere ve kapıları çeşitli değişikliklere uğramıştır.

Bina vakfiyesine göre, 646 H. (1248 M.) yılında Celâleddin Karatay'ın kardeşi Kemaleddin Rumtaş tarafından yaptırılmıştır¹⁰.

3. *Erdemşah (Kalecerp) Mescidi.*

Küçük Karatay ve Beşarebey mescitlerinin plânında, tonozlu giriş holü (ki bugün yıkılmıştır ve ahşap örtülüdür) olan tek kubbeli bir mescittir. Kubbesi dışardan ve içerden sıvalıdır. 617 H. (1220 M.) yılında yapılmıştır¹¹.

B) 1. *Hacı Ferruh (Taş Cami, Akçe-gizlenmez) Mescidi (Res. 2, 3, 4, 5).*

Birçok isimlerle anılan bu mescit, Konya'nın üzerinde az durulmuş eserlerinden biridir. Kesme taştan yapılmıştır. Tek kubbeli Selçuklu devri mescitlerindedir. Kubbesi yıkılmış, yerine ahşap tavan yapılmıştır. Doğudaki cümle kapısıyla giriş holü dediğimiz "son cemaat yeri" ne, oradan da ikinci bir kapıyla mescide geçirli¹². Plân, bu tonozlu "son ce-

Eski Malatyada Ulu Cami (Resim: 22), Harput da Alaca Mescit (Arap Baba türbesi) - Resim için: *Sunguroğlu, İshak*, Harput Yollarında s. 312 İst., 1958) kubbeleri bu tarzın örneklerindedir; Konya ve Akşehirdeki tek kubbeli mescitlerin hemen hepsinin kubbeleri de böyledir.

¹⁰ M. Ferit-M. Mesut, Cemaleddin Karatay ile Kardeşlerinin Hayatı ve Eserleri, s. 64 Konya 1940.

¹¹ İ. Hakkı Konyalı, Konya Tarihi. s. 354.

¹² Her iki kapı da süslüdür. Cümle kapısı bir "tak kapı" gibidir. Ancak çıkıntı yapmaz. Girişin basık kemeriyle portal nişini, çevreliyen sağır kemer arasında, kademeli stalâktik dolguları yer alıyor. Nişin sağ ve soluna birer mihrabiye yerleştirilmiştir. Stalâktitler oldukça "arkaik" bir görünüştedir. Bu sistemiyle kapı, Amasyadaki Halifet Gazi Türbesi, Niğdedeki Alâaddin (Beşare Bey) camiinin stalâktik nişleriyle benzerlik gösterir. (Resim için: A. Gabriel, Monuments Turc D'Anatolie, I cilt Pl. XXXV, ve II cilt Pl. XIV Paris 1931-1934) Nişi çerçevesiyen geometrik kabartmalar da erken devir üslûbundadırlar ve meselâ Kayserideki Çifte Medrese'nin portal dekorasyonu aynı anlayışadırlar. (Resim için: Gabriel, cilt I Pl. XVIII).

Alttan merkezî yıldızlardan yayılan geometrik şekiller halinde başlayan bu kabartmalar, biraz yukarıda nispeten dolgun bir hal alarak devam ederler. En dışta iki kademeli, sonraki tarihlerde görülen "nar çiçeği" dediğimiz motifleri hazırlayan "zik-zak" lı bir çerçeve vardır. Kapının iki yanında, üzerlerinde sağır

⁶ Önder, Mehmet, (Mevlâna Şehri) Konya s. 98, 101, 102, 112, 114, 157 ... Konyalı, İ. H., Konya Tarihi s. 329, 333, 517, 518.

⁷ M. Önder, aynı eser s. 102.

⁸ M. Önder, aynı eser s. 101, 610 H. tarihini veriyor; İ. H. Konyalı ise 616 H. tarihinde yapıldığını söylüyor; Konya tarihi s. 327.

⁹ Bu mescitlerin güzel taraflarından biri de, kubbelerinin içerden tuğlayla muhtelif şekillerde süslenmeleridir. Malzeme hem fonksiyon, hem dekoratif bakımdan değerlendirilmiştir. Bu çeşit tuğla kubbeler Selçuklu çağı eserlerinde sık sık görülür ... Çoğu zaman ortada bir çini rozet yer alır. Bu rozetin çevresinde tuğlalar zik-zak olarak iç içe sıralanırlar. Bu zik-zak şeklinde dizilmiş tuğla sıralarıyla çeşitli şekiller teşkil edilmiştir. Konyada Beyhekim, Tahir ile Zühre, Sırçalı mescitler ile, Sahip Atâ türbesi; Akşehirde Küçük Ayasofya, (Resim: 21) Taş Medrese mescitleri;

maat yeri" ile, kubbeli kare kısımdan ibaretir. (Plân: 3) İlk gruptaki yapılardan, giriş holü ile mescit arasındaki pencereler sebebiyle ayrılır.

Kitadesine göre 612 H. (1215 M.) yılında yapılmıştır¹³.

2. Aksinne Dibekli Mescidi

Plâni, yukarda da belirttiğimiz, tek kubbeli, giriş holü tonozlu ve kapalı Selçuklu camileri tipindedir. Giriş holü pencerelerle mescide bağlıdır. Bu bakımdan Hacı Ferruh mescidine benzer. (Plân: 4) Kubbesi dışardan sıvanmış olup, bakımsız bir durumdadır. Kitabesi yoktur ve tarihi bilinmemekle beraber, yapı tarzı binanın 13. yüzyıla ait olduğunu gösteriyor

C) 1. Sırçalı Mescit (Resim: 6, 7, 8, 9, 10).

Kare plânlı, kubbeli bir yapıdır. Doğusunda, muhtelif genişlikte üç sivri kemerinin iki ayağa ve yanlarda duvarlara oturduğu anlaşılan tonozlu bir kısım (ki artık buraya "son cemaat yeri" diyebiliriz) var-

kemerler bulunan birer pencere yer alıyor ... Mescidin sanat değeri yüksek unsurlarından biri de taş mihrabıdır. Zengin bir şekilde süslenmiştir. En dışta geometrik, geniş bir bordür görülüyor. Mihrap girintisi, iç içe iki nişten meydana gelir. İkisi de stalâktitli olan bu nişleri ayrı ayrı motiflerle süslenmiş birer sivri kemer çevirir. Üst kemer ile dış bordür arasında birer kabara bulunur. Tezyinat yine portal dekorasyonu üslubundadır.

Selçuklu Anadoluşunda böyle çift nişli mihraplar vardır ... Taş olarak Niğdede Alâaddin (Beşare Bey), Kayseri-Develi Ulu (Sivasî Hatun), camileriyle, "değişik bir yapı grubu" olmasına rağmen" Kayseri-Sivas yolunda Tuzhisar Sultan Hanı'nın köşk mescidinde; alçı-çini olarak Vandaki Ulu Cami mihraplarında bu tip görülüyor ... (Niğde için resim: Gabriel, aynı eser Pl. XXXVI., Sultan Hanı için: Erdmann, K., Anatolischen Karavansaray 13. Jahrhundert, volume I Abb. 154 ...) ... Van Ulu Camii için: Bachmann, W., Kirchen und Moscheen Armenien und Kurdistan Taf. 62. Leipzig 1913.

Hacı Ferruh mescidi dekoratif değerleri bakımından ilgi çekicidir. Erken Selçuk taş plâstikini yansıtan önemli bir yapıdır. Konyada bu devir Selçuk taş işçiliğini bu kadar iyi gösteren, diğer bölgelerle ve Konya'nın gelişmiş "momümental" eserleriyle mukayese yapmamızı sağlayan bina yoktur. Bu da yapının bir başka önemli yanındır.

¹³ M. Önder, aynı eser, s. 97, 98 ... İ. Hakkı Konyalı, Konya T., s. 364.

dı¹⁴. (Son cemaat yerinin iki yan kemer ayaklarında Selçuklu tarzı kakma çinilerin kalıntıları gözüküyor). Duvarları kırma taştır. Kubbe tuğladır ve dışardan sıvanmıştır¹⁵. Bu mescidin minaresi de vardır. Kuzey - doğu köşesindeki bu minare, son cemaat yerini yandan kapatan bir çıkıntı yapar. Bu kısım öbür taraftan da duvarla kapatılmıştır. (Plân: 5) Bu plân tipiyle bilhassa bu grup içinde topladığımız Hoca Hasan ve Zemburî mescitleriyle büyük yakınlık gösterir. (Plân: 6-7).

Kitabesi yoktur. Ancak yapı tarzı, mescidin 13. yüzyılın ikinci yarısında yapılmış olduğunu gösteriyor. (Bak: 15).

2. Zemburî Mescidi (Resim: 11, 12).

Selçuklu devrinin kare plânlı, kubbeli mescitlerindedir. Muhtemelen İki ayağa oturan tonozlu son cemaat yeri, yı-

¹⁴ Mescit, son yıllarda bu esasa göre onarıldı. 1964 yılında minaresi de yeniden yapıldı.

¹⁵ Sırçalı mescit tezyinatıyla göze çarpan bir yapıdır. Son cemaat yerinin pencere üstlerinde, revak kemerlerinde; içerde mihrabında çini, kubbesinde çini ve tuğla Selçuklu sanatını bütün güzelliğini gösterir bir şekilde kullanılmıştır. Çini mihrabı devrinin en güzel örneklerindedir. Bütün kuble duvarına yayılan bir çini kaide üzerinde yükselir. Mihrap nişini beş bordür kuşatır. Dıştan ilk ikisi incedir ve geometrik süslüdür. Üçüncüsü beyaz alçı zemin üzerinde firuze ve patlıcan moruyla örülmüş "palmet" motiflerinin bordürüdür. Dördüncüsü ise, en geniş yeri kaplar ve en güzel olanıdır ... Kobalt mavisi yazı altında yer alan palmet ve dallar bordüre adeta kademeli bir görünüş, bir derinlik havası verirler. İç bordür, üçüncüye benzeyen bitkisel tezyinatlıdır. Mihrap hücrelerinin kenar sütünceleri "zar başlık" ıdır. Hücrenin plâni, çini mihrapların çoğunda olduğu gibi dikdörtgendir. (Çini mihraplar içinde bu şekle uymayan tek örnek, Harput da Alaca mescit mihrabıdır ve çokgene tamamlanabilir bir plâna sahiptir). Mihrap hücreleri firuze ve patlıcan moru çinilerin meydana getirdiği geometrik şekillerle süslü bir yüzey halindedir. Kenar sütüncelerinin başlıkları hizasından yedi sıra stalâktit yükselir. Stalâktit hücreleri alçı üzerine kakma çeşitli şekilleri olan geometrik çini parçalarının kompozisyonlarıyla gösterişli bir tarzda süslenmiştir. Stalâktit nişinin yanlarındaki üçgen silmeler de geometrik tezyinatlıdır. Mihrabın kitabesi yoktur. Ancak yine Konyadaki Sahip Atâ mescidinin mihrabıyla yakınlık gösterir. Bu mihraba nazaran süs motifleri, yazı karakteri daha da gelişmiştir. Bunları göz önünde tutarak mescidin ve mihrabın, 1260 yıllarından sonra yapılmış olabileceğini düşünebiliriz.

kılmış olup, son yıllarda kısmen değişerek yenilenmiştir. Son cemaat yeri batısında üstü yıkık minaresi vardır. Bu kısım, sol taraftan da duvarla örtülmüştür. (Plân: 6) Plânı yukarıda da belirttiğimiz gibi Sırçalı ve Hoca Hasan mescitlerinin hemen aynıdır. Gerek mescit, gerek minare tuğladır. Minarenin uzunca tutulmuş sekizgen bir kaidesi vardır. Gövde bunun üstünde silindirik olarak yükselir.

3. *Hoca Hasan Mescidi* (Resim: 13, 14).

Yine Selçuklu çağından olduğu söylenen bu cami¹⁶, plân bakımından, Sırçalı ve Zemburî mescitlerine benzer. (Plân: 7) Minare son cemaat yerini doğudan kapatır. Bugün ahşap olan son cemaat yeri tavani, devrinde tonozluydu¹⁷. Buradan, sola kaymış kapı ile mabede giriliyor. Mescit tuğladan yapılmıştır. Minarenin kaide kısmında devşirme taşlar da kullanılmıştır. Kubbe, zik-zak biçimde dizilmiş tuğla sıralarından meydana geliyor. Selçuklu devri kubbeleri özelliğinde olup, duvarların içine gömülmüş bir şekilde, kasnaksız olarak yapılmıştır¹⁸.

¹⁶ M. Önder, aynı eser, s. 114 m. *Elgin, Necati*, Konya'da Hoca Hasan Camii Üzerine, Anıt dergisi sayı 31 s. 18-20 Konya 1964 ... İ. Hakkı Konyalı, Konya T., s. 397-400, 13. yüzyıl başlarından olması ihtimali üzerinde duruyor.

¹⁷ Hoca Hasan camiinin en önemli kısımlarından biri, Anadolu için tek olan minaresidir. Kısmen yıkılmıştır ve değişik bir plândadır. (Plân 7) Formu İrandaki bazı türbeleri, bilhassa Gurgandaki kümbet-i Kâbus'u hatırlatıyor. Anlaşıldığına göre iki şerefeliymiş. Bugün durmakta olan şerefesinden yukarı doğru devam eden merdiven, bunu anlatmaktadır. Birinci şerefeye kadar olan kısım köşeli-dilimli; ikinci gövde ise yivlidir. İkinci gövdeye ait bu yivli kalıntılar da, minarenin ikinci bir şerefesi olduğuna tanıklık ediyor ... Şerefe altı stalâkitle çinilidir. Fakat pek azı günümüze kadar kalabilmiştir. Minarenin asıl önemli tarafı iki şerefeli oluşudur. Hoca Hasan böylece Konyadaki bu tip minarelerin üçüncüsü oluyor ... İnce Minareli medrese mescidi minaresinin çift şerefeli olduğu biliniyordu. Yine Konyadaki Hatuniye mescidi minaresinin de iki şerefesi bulunduğunu Ord. Prof. Dr. Süheyl Ünver tesbit etmişti. (*S. Ünver*, Konya'da İkinci Çift Şerefeli Minare, Konya Mecmuası, sayı 105-107, Konya 1947).

¹⁹ Eser, yer yer pek arkaik bir görünüştüye de bazı kısımları da tam aksine daha geç devirlerin izle-

Yapının tarihi kesinlikle bilinmemektedir. M. Önder, 13. yüzyıl başlarına ait kabul ediyor... N. Elgin ise 12. yüzyıl sonuna tarihlüyor. Tam bir tarih vermenin zor olduğu bu bina için biz hiç değilse 13. yüzyılın ikinci yarısını düşünüyoruz¹⁹.

4. *İnce Minareli Medrese Mescidi*.

Bugün yıkılmış olan bu mescidin de kare plânlı ve kubbeli bir yapı olduğunu biliyoruz²⁰. Medresenin bitişindeydi ve girişte iki kemerli, bizim son cemaat yeri olarak değerlendirdiğimiz bir kısmı vardı. Mescidin doğusunda bulunan bu kısım, güneyden minare; kuzeyden duvarla sınırlandırılmıştı. Biz bu yapıyı da (C) grubu mescitleri içinde mütalea ediyoruz.

5. *Akşehirde Taş Medrese Mescidi (Sahip Atâ)*.

Bu yapının 1250 M. yılında Sahip Atâ Fahreddin Âli tarafından yaptırıldığını biliyoruz. Banisinin adını taşıyan külliye içinde yer alıyor. Biz, İnce Minareli Medrese mescidinde olduğu gibi, bu eseri de (C) grubu yapıları içine alıyoruz.

Mescit, yine kare bir plân üzerine yapılmıştır. Dıştan sıvalı bir tuğla kubbe bu mekânı örter. Batı tarafta devşirme sütuna oturan, iki sivri kemerli, tonozlu bir

rini taşımaktadır. Stalâktit hücrelerinin ilkel görünüşüne karşı, çift şerefeli minaresi, yapının 13. yüzyılın ilk yarısında yapılamayacağını gösteren bir husus olmalıdır. Kesin bir iddia olmamakla beraber, 13. yüzyılın ilk yarısında iki şerefeli minarelere rastlamıyoruz. Nettekim, tarihi kati olarak bilinen en eski çift şerefeli minare, Akşehirdeki Taş Medrese ait olandır. (1251 M.) Eserin banisi Sahip Atâ'nın Konyadaki İnce Minareli Medresesindeki de bunun bunun arkasından gelen ikinci örnektir. Taş medrese minaresinin dahi, (yukarıda da belirttiğimiz gibi) mescide bağlantısı oldukça anormal bir durum gösterir. İkinci şerefesinin sonradan yapılmış olması ihtimali üzerinde durduksa da, içerden yukarı doğru yükselen çekirdek kısmında herhangi bir yapı değişikliğine rastlıyamadık ... Minare'nin bütünüyle sonradan yapılmış olması ihtimali üzerinde de durulamaz mı?) Bundan sonrakilerinin sayısı ise Osmanlı devrine, 15. yüzyıla kadar, (hattâ 16) pek fazla değildir. Binanın "arkaik" görünüşünü, belki de mütevazı bir bütçeyle, mahalli ustalar tarafından yapılmış, bir "mahalle mescidi" olmasına bağlayabiliriz.

²⁰ Arseven, C. E., aynı eser s. 126 şekil 243 I. cilt, 2. fasikül.

kısım vardır²¹. (Plân: 8) Yine son cemaat yeri diyebileceğimiz bu kısım kuzeyde minare, güneyde külliye duvarıyla sınırlandırılmıştır. Taş bir kaideye oturan silindirik minaresi iki şerefelidir. Minarenin bağlantısı, mescidin inşasından sonra yapıldığı intibainı uyandırmaktadır. Bina, diğer müstakil yapılara nazaran, İnce Minareli medrese mescidine daha çok benzer.

D) 1. *Beyhekim Mescidi*

Bu da tek kubbeli bir mescit olmakla beraber, namaz kılınan asıl mescit kısmı dikdörtgen bir alana oturuyor. (Plân: 9) Buna rağmen konumuzu teşkil eden eserler arasında alıyoruz. Yine, doğusunda ana binaya eklenmiş parçalar vardır. Burada farklı olarak, diğer eserlerdeki giriş holünün üçe ayrıldığını görüyoruz. Ortadaki kapıdan yine bir hole girilir. Sağda, eserin banisi Beyhekim'in türbesi yer alıyor. Soldaki odanın binanın idarecilerine ait olması muhtemeldir. Bugün ahşap örtülü olan bu kısımların devrinde tonozlu olduğunu biliyoruz²². Mescide, giriş holünün ortasındaki kapıdan geçiliyor. F. Sarre burayı son cemaat yeri olarak isimlendiriyor²³.

Bu eserin Kitabesi yoktur. Ancak banisinin yaşadığı tarih biliniyor²⁴. Zaten yapı şekli duvarlardan kubbeye geçerken kullanılan üçgenler, tuğla kubbesi, duvarlarının ve mihrabının çini tezyinatı²⁵ da

²¹ Taş medrese mescidi resmi için : Sarre, Reise in Kleinasien, 2. Is, Taf. 11.

²² Bugün halâ duran çini kaplama tonoz ayakları, bunu gösteriyor. Yıldız şeklindeki bu tip tonoz ayaklarına yine Konya'da Sahip Atâ türbesi ve Karatay Medresesinde rastlıyoruz. Her üçüde çini olan bu tonoz ayaklarının taşıdığı tonozların, devrinde ne muhteşem bir görünüşe sahip olduklarını tasavvur edebiliriz.

²³ Sarre, Seldschukische Kleinkunst, teill II s. 32, 33, Leipzig 1909.

²⁴ Ünver, S., Selçuklu Tababeti, s. 92, Ankara, 1940.

²⁵ Çini mihrabı Selçuklu üslûbunda olmakla beraber, yapının 13. yüzyılın ikinci yarısında yapıldığını göstermektedir. Bitkisel tezyinat gelişmiş, kâh bordürler, kâh yüzeyler halinde birinci derecede değer kazanmıştır. Karaman daki İbrahim Bey İmaretî'nin mihrabını andıran bir görünüşü vardır. Bu mihrap ne yazık ki bugün yoktur. Mescit son zamanlarda kötü bir şekilde onarılmaktadır.

eserin Selçuklu çağına ait olduğunu gösteriyor.

2. Tahir ile Zühre Mescidi (Resim: 15, 16, 17, 18, 19, 20).

Eser, mescit, türbe ve tonozlu bir giriş kısmından meydana gelmiştir. (Plân: 10) Esas olarak yine kare plânlı, kubbeli mescitlerdendir. Doğu tarafına tuğla kubbeli bir türbe ve tonozlu bir giriş kısmı eklenmiştir. Bu tonoz sağlamdır ve sırcalı medrese türbesinin tonozunun hemen hemen aynıdır, sırlı tuğladan yapılmıştır. Bugün dışarda bulunan çini-tuğla kapı, aslında mescide ait olmalıdır. Sonradan dışarı alındığı anlaşılıyor. Bu giriş kısmında bir de çinialçı mihrap kalıntısı (türbe duvarı üzerinde) bulunuyor. O zaman buraya yazlık gözüyle bakamaz, yahut son cemaat yeri olarak düşünemez miyiz? Aşağıda "Akcebe Sultan" mescidini işlerken, bu konuya tekrar döneceğiz.

Mescit muhakkak ki 13. yüzyıl yapıdır Mimarî şekli bunu göstermektedir²⁶. M. Önder ve İ. H. Konyalı da ese-

²⁶ Bina taş ve tuğladandır. Kubbeye Selçuk tarzı üçgenlerle geçiliyor. Tuğla kubbesi yukarıda bahsettiğimiz özelliktedir. (Bak: 9) Eserin önemli kısımlarından biri de alt kısmı yıkılmış olan mihrabıdır. Bu, emsallerinden oldukça farklı bir mihraptır. Alçı, çininin yanında aynı değerde tezyini bir malzeme olarak kullanılmıştır. Çini, firuze rengiyle, kenarları yirmi cm. lik kareler halinde stalâktit nişinin kenarlarındaki üçgen silmelerde; sekizgen, küçük parçalar halinde de geniş dış bordürün alçı kabartmaları arasına yerleştirilmek suretiyle kullanılmıştır. Kitabelik kısmın bir pano halinde patlıcan renkli, yine aynı büyüklükte kare parçalar konulmuştur. Böyle kare çinilere Selçuklu devrinde sık rastlanmaz. Yine Konyadaki Karaaslan mescidi mihrabında da böyle kare çiniler görürüz. Orada alçıyla birlikte kullanılmıştır. (Resim: 23). (Karaaslan mescidi, Konyadaki tek kubbeli mescitlerdendir. M. Önder, Selçuklu devrinden olduğunu söylüyor aynı eser s. 116) Stalâktit nizamları da her iki mescitte birbirine yakındır. (Bu çeşit kare şeklindeki çiniler Amasyada Burmalı Minare camiiinde de vardır). Tezyinatta alçının çiniyle birlikte kullanılması, daha çok yüzyılın sonlarına doğru görülmeye başlıyor. Netekim Ankaradaki Arslanhane (Ahi Şerafeddin) camii mihrabında da aynı çini alçı beraberliğini görürüz. (1290 M.) Bu mescit, yüzyılın son yirmi beş-otuz yılı içinde yapılmış olmalıdır.

rin Selçuklu devrinden olduğunu söylüyorlar²⁷.

3. Alanyada Akcebe Sultan Mescit ve Türbesi.

628 H. (1230 M.) yılında yapıldığını bildiğimiz bu bina son derece ilgi çekicidir²⁸. Bugün pek harap bir durumda olan bu bina kırmızı tuğla ve yer yer taştan yapılmıştır. Yapıdan ayrı olarak kuzey - batı yönünde bir de minaresi vardır. Yine kare plânlı mescidin üstü kubbeyle örtülmüş, doğusuna kubbe ve tonozlu iki kısımdan ibaret bir bölüm bitştirilmiştir²⁹. kapı ve pencereleri sayısız değişikliklere uğrayan yapının ilgimizi çeken sebeplerinden biri de, Tahir ile Zühre Mescit ve türbesiyle çok benzeyen bir plânu olmasıdır. Buranın giriş kısmında da bir mihrap vardır ki, Konyalı buraya "yazlık mescit" diyor. Pekalâ son cemaat yeri olarak da değerlendirebileceğimiz bu kısım hakkında Konyalı'nın düşüncesi Tahir ile Zühre mescidi için öne sürdüğümüz düşünceyle bağdaşır. Burasının yanında yer alan, yine Konyalı'nın türbe olduğunu söylediği oda ile plân, Tahir ile Zühre mescidiyle aynı mimarî taksimat anlayışında karşımıza çıkıyor. Hattâ insan Konyadaki yapının da bir minaresi olduğu düşüncesine kapılıyor. Bu araştırmaya değer bir konu olmalıdır. Yazlık mescit olarak vasıflandırılan bölümler her iki binada da geniş birer kemerle adeta "eyvan" şeklinde dışarı açılıyor. Mescit ile bu kısımlar arasında bugün örülmüş olan üç açıklık varmış³⁰. Yapının asıl girişi, kuzeyde, sağa kaymış, üzerinde kitabe bulunan basık kemerli bir kapıdır. Üstüne tuğla bir çerçeve içinde çok güzel olan kitabesi yerleştirilmiştir³¹.

²⁷ M. Önder, aynı eser, s. 157 ... İ. Hakkı Konyalı, Konya T. s. 516-517, 518 yapının Sahip Atâ Fahreddin Ali'ye ait olduğunu söylüyor.

²⁸ Fiefstahl, R., Turkish Islamic Architecture in Southwestern Anatolia s. 56, 57 Cambridge 1931 ... Konyalı, İ. H., Alanya (Tarihi Turistik Klavuz) s. 288 İst. 1946.

²⁹ Lloyd, Seton-D. S. Rice, Alanya (Alâ'yya) s. 32, Fig. 14 London 1958.

³⁰ İ. H. Konyalı, Alanya s. 287, 288... Lloyd-Rice, aynı eser s. 32.

³¹ Riefstahl aynı, eser 14, Fig. 212 a, b.

Bir takım gruplar halinde toplamaya çalıştığımız bu yapılar, bizi bazı düşüncelere yöneltti. Ötedenberi, kare plâna sahip kubbeli ve son cemaat yerli mescitlerin 14. yüzyıldan itibaren görüldükleri; yani Beylikler ve Osmanlı çağı özelliğinde yapılar oldukları benimsenmiş bir düşüncedir³². Kubbeli mescitlerin önüne ilâve edilmiş kısımlardan Selçuklu devrine ait olanlar için M. Önder "dehliz" olarak bahsediyor; İ. H. Konyalı da gerek Akşehir, gerek Konya Tarihi kitaplarında sık sık son cemaat yerinden söz açıyor. En eski olarak da F. Sarre, Beyhekim mescidin son cemaat tabirini kullanıyor³³. Ancak, bu önemli konunun üzerinde yeterince durulmuyor ve Türk cami mimarisinin gelişimi içindeki yeri belirtilmiyor. Tek kubbeli ve son cemaat yerli mescitler de devamlı olarak Beylikler devrinde meydana çıkmış bir plân tipi olarak anılmakta devam ediyor. Bunların ilk örnekleri olarak İznik, Bursa, Milâs, Milet, Edirne, Kütahya gibi bölgelerde 14. ve 15. yüzyıllarda yapılan binalar gösteriliyor³⁴. Halbuki, bizim yukarıda bahsettiğimiz Selçuklu devrine ait binalarla bu yapıların arasında büyük benzerlikler vardır. Selçuklu devrine ait mescitlerimizin belli başlı mimarî özelliklerini ele alırsak, şu unsurlar üzerinde durmamız icabeder.

Duvarlar, taş yahut tuğladan örülüyor, yahut da her ikisi bir arada kullanılıyor.

³² Tek kubbeli yapıların Selçuk devrinde de varlığından bahsedilir. (M. Önder, aynı eser s. 70) Fakat son cemaat yerleri 14. yüzyıla ait kabul edilir.

³³ Selçuklu çağı eserleri için "son cemaat yeri" deyimini kullanan iki yazarımız var ... Sarre, Gerek Akşehir Taşmedrese mescidi, gerek Beyhekim Mescidi için son cemaat yerlerinden bahsediyor ... Sarre, Reise in Kleinasien s. 21 Taf. 11 ve Seldschukische Kleinkunst s. 32, 33 Teill II Leipzig 1909 ... İkincisi yukarıda da belirttiğimiz gibi İ. H. Konyalı ... Hem Akşehir, hem Konya Tarihi eserlerinde konumuzu teşkil eden yapılardan bahsederken, daima son cemaat yerlerinden söz ediyor. Akşehirdekilerin yıkılmış olanlarını anıyor.

³⁴ Diez, Ernst-O. Aslanapa-M. M. Koman, Karaman Devri Sanatı, s. 198, 203 Yine aynı eserde kubbeli camiler grubundan olmamakla beraber, 1302 tarihli Ermenek Ulu caminin son cemaat yerinden bahsediliyor ki, esas itibarıyla bu da Osmanlı devri son cemaat yerlerinden ayrı karakterdedir. (s. 6).

yordu. Bu duvarlar içinde pencereler küçük olup, duvarlar masif bir görünüştedirler.

Kubbeler, daima duvarların içine gömülmüş bir şekilde, tuğladan inşa ediliyordu. Duvarlardan Kubbelere çok defa “yedi - sekiz” veya “Selçuk üçgeni” dediğimiz usulle, daima “tambur” suz olarak geçiliyordu.

Ana mekâna ilâve olunan girişlerdeki kısım ile yapı, dikdörtgen bir plâna oturmuş oluyordu. Bu ilâve kısımlar asıl konumuzu teşkil ediyor ki, bunların da çeşitli şekilleri olduğunu yukarda da belirtmiştik.

a) İlkel diyebileceğimiz haliyle her tarafından duvarla kapalı; mescit ve sokağa yalnız birer kapıyla bağlanan ve üzeri tonozlu olanlar. (Küçük Karatay, Erdemşah ve Beşaredey mescitleri)

d) Yine her taraftan kapalı; fakat pencerelerle mescit ve dışarıya bağlı olanlar... (Hacı Ferruh ve Aksinne Dibekli mescitleri).

c) İki taraftan kapalı olanlar ki bunlar revak şeklindedir: (Sırçalı, Akşehir Taş Medrese, İnce Minareli Medrese, mescitleri ile Hoca Hasan ve Zemdurfî mescitleri).

d) Ana mekân önündeki kısımları yine kapalı fakat ayrı ayrı fonksiyonları olan iki veya daha çok parçadan meydana gelenler: (Beyhekim, Tahir ile Zühre Akcebe Mescitleri).

Biliyoruz ki son cemaat yeri camilerin önünde; revaklı, mihraplı, pencereler ile içeriye bağlanan, hem yazları kullanmak için, hem içeri girmek istemiyen yahut geç kalmış veya daha başka anormal şartlar altındaki cemaatin durumu düşünülerek cami mimarisine girmiş, üstelik esas ibadet yerine hazırlık teşkil eden bir unsurdur. Hiç şüphesizki “cami” veya “mescit” in hattâ bünyesinde bulunması icabeden bu sonuncu ihtiyaç, “son cemaat yeri” nin yaratılmasında pek mantıkî bir sebep olarak düşünülmelidir. Ne var ki daima “mescit - cami” kavramı içinde düşünmemiz gereken son cemaat yeri, çok zaman bu açıdan ele alınmamış, yalnızca bir “form” olarak açıklanmaya çalışıl-

mış, ve daima klâsik Osmanlı çağının kudbeli, sütunlu, kemerli, olgun şekli düşünülmüştür. Böyle olunca da, bu “form” bir türlü tam yerine oturtulamamış, kâh Selçuklu devrinin çıkıntı yapan taç kapılarının yerini aldığı, kâh İtalya ve Sicilyadaki kiliselerden mülhem olduğu³⁵; yahutta Bizans kiliselerinin nartexlerinden etkilenerek doğduğu ileri sürülmüştür³⁶. Belki klâsik Osmanlı çağındaki formun teşekkülünde, “nartex” in rolü olmuştur. Bu pek realist bir düşünüş tarzıdır. Ama bu kısımların yaratılmasını söylediğimiz gibi, “mescit” kavramı içinde daha organik sebeplerle açıklamamız, daha doğru olmaz mı? O zaman, bu unsurun form olarak da izahının kolaylaşacağı, “üslûp gelişimi” açısından yapılacak bir değerlendirmenin daha mantıkî bir yol olacağı düşüncesindeyiz. Aksi halde Osmanlı devrine kadar, son derece fonksiyonel olan bu bölümlerin yerini hangi mimarî unsurların tuttuğunu açıklamak zor olmaz mı?

Son cemaat yeri mimarimize ne zaman girmiştir, 16. yüzyıldaki şeklini alıncaya kadar ne gibi değişiklikler geçirmiştir?

Kanaatimize göre mescit, dört duvardan ibaret bir yapı olamazdı. Şehir içinde yer alışına göre, değişik şartlarda kullanılmak üzere, bir yanına bazı kısımların da ilâve edilmesi gerektiğini tasavvur etmemiz pek zor değildir. Mescit, ilk zamanlarda yalnızca bir ibadet yeri değil; aynı zamanda bir sohbet yeri idi de. Bunun Anadolu da yaşayan bir özellik olduğunu biliyoruz. Bunun gibi misafir ağırlamaya yarayan kısımların olduğu da bilinen bir husustur. Son cemaat yeri de bunlar gibi mescide ilâve edilmiş kısımdır.

Yukarda incelediğimiz mescitlerin 13. yüzyılın başından itibaren yapılmış olduklarını görüyoruz. Hiç değilse bu zamandan başlayarak gelişimini takibetmemiz mümkündür. En gereken tarihli olanlar, Konyada Beşarebey (1213) Hacı Ferruh (1215)

³⁵ Diez-Aslanapa - Koman, aynı eser, s. 202, 203.

³⁶ Wulzinger, K., (Die) Piruz Moschee zu Milâs s. 169. Karlsruhe 1925, ... Otto-Dorn, K., Das Islamische İznik, s. 65, 1938.

Akşehirde Eminüddin Yusuf (Altın Kalem - 1223), Güdük Minare (1226) Aya-sofya (1235) (Bak: not 4) ve Alanyada Akcebe (1230) mescitleridir. Akşehirdekiler büyük ölçüde tahrip olmuştur. Ancak kalıntıları bize fikir vermektedir.

Yukardaki ilk grup mescitlerin son cemaat yerleri her taraftan kapalıydı. Mescit ve dışarıyla irtibatları yalnız birer kapıyla sağlanıyordu. Karatay mescidinin iç kısmı 6.20 X 6.20, "giriş holü" 2.95 X 6.20 metredir. Beşarebey mescidinde bu ölçüler 7.50 X 7.50 ve 3.35 X 7.50 olarak görünür. Pencereleleri yahut mihrapları olsun olmasın, bu "giriş holü", iç mekânın önüne ilâve edilmiş ve plân tipi itibariyle onları Beylikler devri mescitlerinin bir asır önceki prototipleri yapmıştır.

İkinci grubun, yani pencerelerle dışarıya ve mescide bağlanan Hacı Ferruh ve Aksinne Dibekli mescitleri "giriş holleri" de esasında farklı bir yapıya sahip değildirler. Yalnız pencereler yeni bir unsurdur ve bu kısımlar hakkındaki düşüncemizi desteklerler. Bunlardan birincinin kubbe çapı 6.95, giriş holü derinliği 4.20, ikinci mescitte ise bu ölçüler 5.45 ve 3.80 metredir.

Üçüncü gruptaki Zemburî, Hoca Hasan, Sırçalı, Akşehir Taş Medrese İnce Minareli Medrese mescitleri ise kesin, olarak 14. yüzyıl mescitlerinin öncüleridir. Nettekim, İznik de Hacı Özbek, Bursa da Alâaddin Bey, Milâs da Hacı İlyas mescitleri plânlarıyla kıyaslanınca hemen hemen aynı anlayışta oldukları görülür. Bilindiği gibi aynı tip yapılardan batı Anadolu'da, Selçuk, Bursa, İznik, Manisa, ve çevrelerinde birçok örneklere rastlayabiliriz. Bursa ve İznikteki (genellikle 14. ve 15. yüzyıl başlarına kadar diğer bölgelerde dahil olmak üzere) bu yapıların son cemaat yerleri, çok zaman yandan kapalı ve tonozluydu. Alâaddin Bey camiinde bu kısım kuzeyde; Hacı Özbekte batıda yer alıyor³⁷. Taş Medrese Mescidinde batıda,

³⁷ Diez-Aslanapa, Türk Sanatı, s. 113 . . Ar seven, C. Esat Türk Sanatı. s. 238 Fas. II Kuran, A., aynı eser s. 6, 9.

İnce Minareli ve Sırçalı Mescitte doğu taraftadır. Bunlar, tamamıyla son cemaat yeridirler. Zemburî ve Hoca Hasan mescitleri de muhtemelen iki ayaklı bir revağa sahiptiler. Bütün bu mescitlerin ölçüleri, yukarda verdiklerimize yakındır. İç mekân ile ön kısımların nispetleri son cemaat yerlerine uygun ölçüdedirler.

Dördüncü grup olarak, "giriş holü" birden fazla bölüm ve çeşitli fonksiyonlar gösteren mescitlerden bahsetmiştik. Bunlar Konya da Beyhekim ve Tahir ile Zühre (Sahip Atâ); Alanya da Akcebe Sultan Mescitleri idi. Tahir ile Zühre Mescidiyle Akcebe mescidi hemen aynı plâna sahiptiler. İlâve kısımlar her ikisinde de iki bölümden ibarettir: yazlık mescit (son cemaat yeri) ve türbe. Beyhekim mescidinde ise üçe ayrılmıştır... Türbe, giriş holü (son cemaat yeri) ve ne için kullanıldığı kesinlikle bilinmeyen bir oda daha...³⁸.

Konya mescitlerinin, birinci ve ikinci gruplarıyla, Akşehir mescitleri, 13. yüzyılın başında yapılmışlardır. Konya da üçüncü grup olarak aldığımız mescitler ise yüzyılın ikinci yarısına aittirler. Bursa, İznik ve Milâstaki camiler 14. yüzyılın başında yapılmışlardır. (Örnek olarak aldıklarımızı kastettiğimiz her halde anlaşılır) Demek ki "son cemaat yeri" nin, 13. yüzyılın başından itibaren, önce kapalı, sonra yanlardan kapalı ve daha sonrada revak şeklinde ve tonoz örtü olarak görülen "form gelişimini" takip edebiliriz. Son cemaat yerinin kubbelerle örtüldüğü ilk yapı, Milâstaki Hacı İlyas camiüdür³⁹.

Daha sonraki devirlerde, bu kısımların yanları da açılarak, nihayet Osmanlı çağının eserlerinde en olgun şeklini alıyor.

Son söz olarak diyebiliriz ki, etrafları kapalı, mihrapları yok, üzerleri tonozlu diye, bu mahallere "son cemaat yeri" dememek hatalı bir görüş olmuyor

³⁸ M. Önder, bu odanın türbedar veya görevlilerden birine ait olabileceğini söylüyor. Mescitlere bitişik bu gibi kısımlarda acaba misafirhaneler yahut toplanma, sohbet odaları düşünemeyiz?

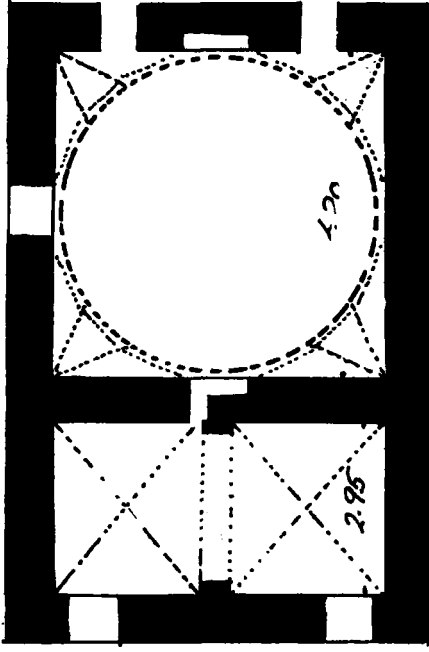
³⁹ Akarca, Aşkîdil-T. Akarca, Milâs, s. 95, 96 şekil 2 İst., 1954.

mu? Unutmamak lâzımdır ki, meselâ Bursa camilerinin birçoklarında da son cemaat yerlerinde tonoz kullanılmıştır. Bunlar bir çeşit “başlangıç” eserleridir ve her ne olursa olsun, bu ismi taşıyacak fonksiyonda oldukları düşünülmelidir. Böyle olunca da Anadolu’daki cami mimarisinin

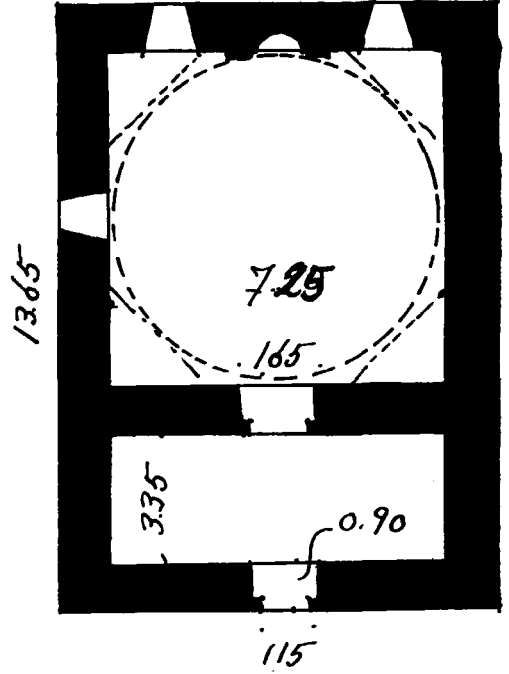
esas tiplerinden biri olan; kare, tek kubbeli, son cemaat yerli yapıların —ki asıl meselemiz fonksiyonu ne olursa olsun, bu plân tipidir— türklerin Anadolu’ya yerleştikleri zamanlardan beri yapılagelmekte olan tiplerden biri olduğunu düşünebileceğimiz ortaya çıkmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA

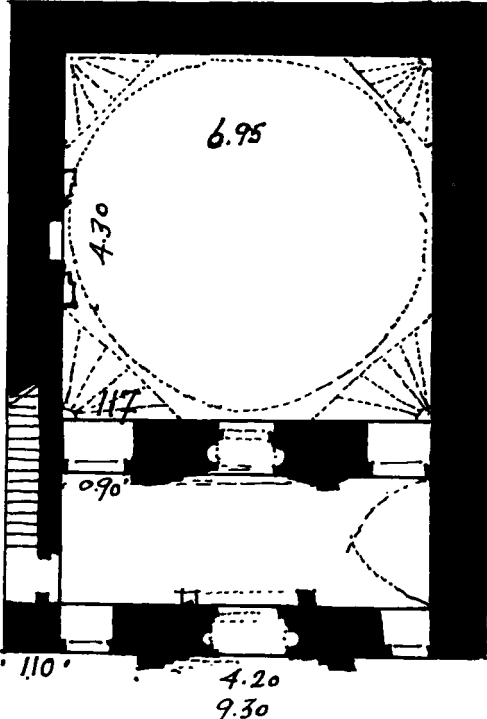
- SARRE, FRIEDRICH : Reise in Kleinasien. Berlin 1896.
 SARRE, FRIEDRICH : Seldschukische Kleinkunst. Leipzig 1909.
 BACHMANN, WALTER : Kirchen und Moscheen Armenien und Kurdistan. Leipzig. 1913.
 WULZINGER, KARL : (Die) Piruz Moschee zu Milâs. Karlsruhe 1925.
 GABRIEL, ALBERT : Monuments Turc D’Anatolie. Cilt I, II Paris, 1931, 1934.
 RIEFSTAHL, RUDOLF : Turkish Islamic Architecture in Southwestern Anatolia. London 1931.
 WULZINGER, KARL : (Das) Islamische Milâs. (Ayrı Basım) Berlin, 1935.
 OTTO-DORN, KATHARINA : (Das) Islamische İznik. 1938.
 M. FERİT-M. MESUT : Cemaleddin Karatay ile Kardeşlerinin Hayatı ve Eserleri. Konya 1940.
 ÜNVER, SÜHEYL : Selçuklu Tababeti, Ankara 1940.
 KONYALI, İ. HAKKI : Nasreddin Hoca’nın Şehri AKŞEHİR. İst. 1945.
 KONYALI, İ. HAKKI : Alanya (Tarihi Turistik Kılavuz) İst. 1946.
 ÜNVER, SÜHEYL : Konyada İkinci Bir Çift Şerefeli Minare. Konya Mecmuası sayı 105 Konya 1947.
 DIEZ, ERNST-O. ASLANAPA-M. KOMAN : Karaman Devri Sanatı. İst. 1950.
 AKARCA, AŞKIDİL-TURHAN AKARCA : Milâs. İst. 1954.
 DIEZ, ERNST-O. ASLANAPA : Türk Sanatı (İkinci Basım) İst. 1955.
 LLOYD, SETON-D. S. RICE : Alanya (Alâ’ıyya). London 1958.
 SUNGUROĞLU, İŞHAK : Harput Yollarında. İst. 1958.
 YETKİN, S. KEMAL : İslâm Mimarisi. Ankara 1959.
 ERDMANN, KURT : XIII Yüzyıl Anadolu Camileri. Milletlerarası Birinci Türk Sanatları Kongresi Tebliğleri (s. 144-151). Ankara 1961.
 ERDMANN, KURT : Anatolischen Karavansaray 13. Jahrhunderts Berlin 1961.
 ÖNDER, MEHMET : Mevlâna Şehri Konya. Konya 1962.
 KURAN, APTULLAH : İlk Devir Osmanlı Mimarisinde Cami. Ankara 1964.
 ELGİN, NECATİ : Konyada Hoca Camii Üzerine. Anıt Dergisi sayı 31 Konya 1964.
 KONYALI, İ. HAKKI : Konya Tarihi. Konya 1964.
 ARSEVEN, C. ESAT : Türk Sanatı. İst. Maarif Basımevi.

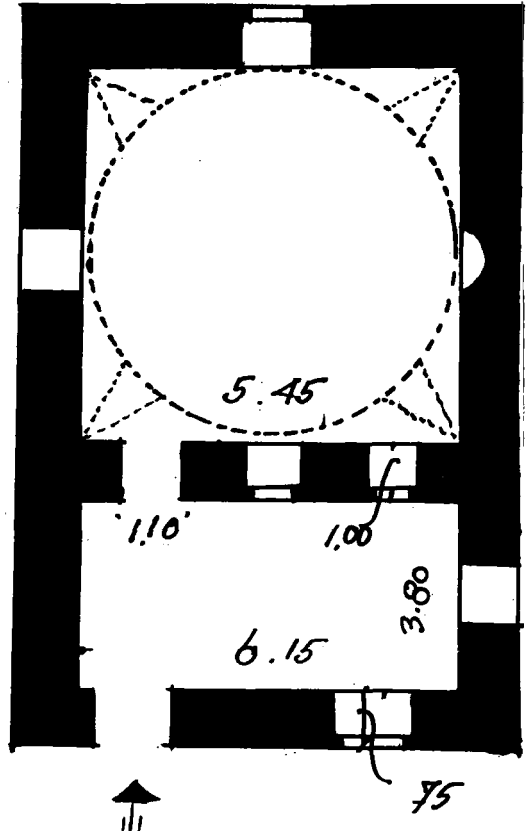
Plân: 1 — Beşarebey Mescidi

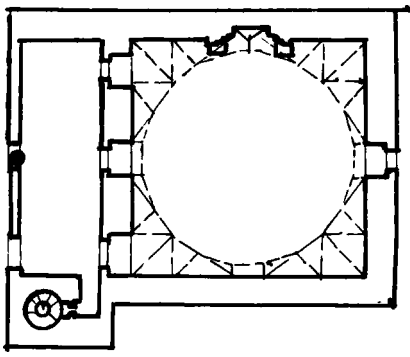
Plân: 2 — Küçük Karatay Mescidi

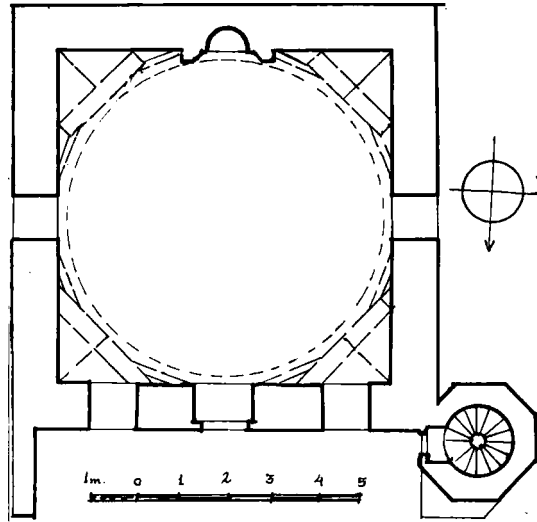
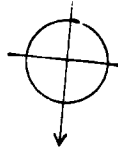
Plân: 3 — Hacı Ferruh Mescidi

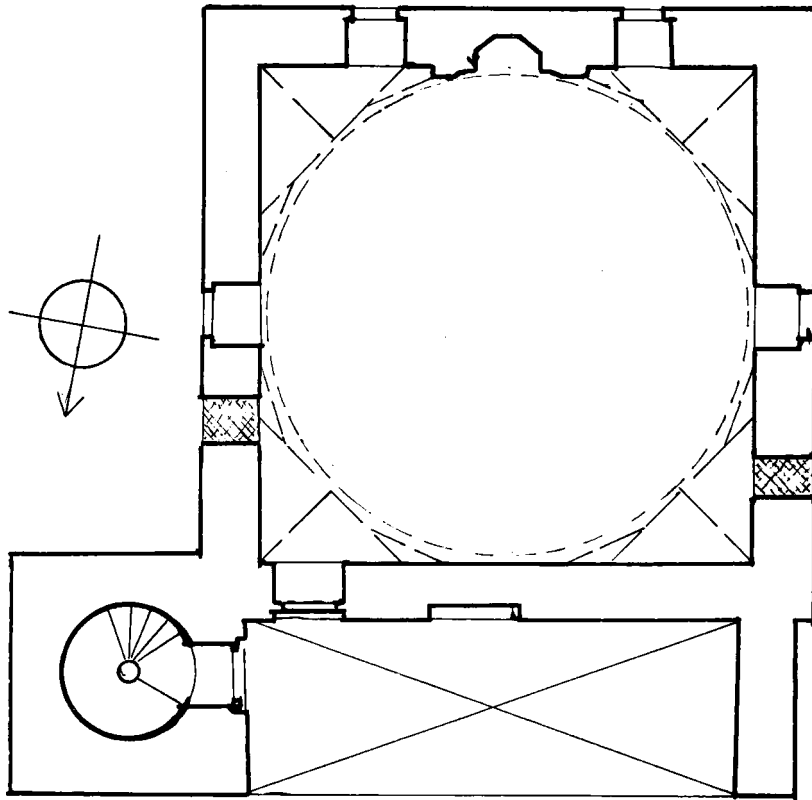
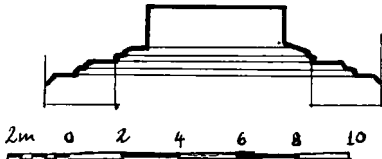
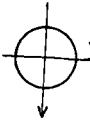
Plân: 4 — Aksinne Dibekli Mescidi

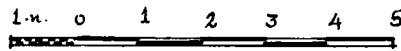
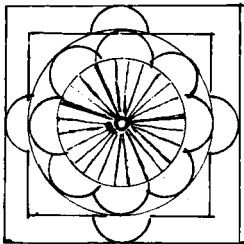
Plân: 5 — Sırçalı Mescit

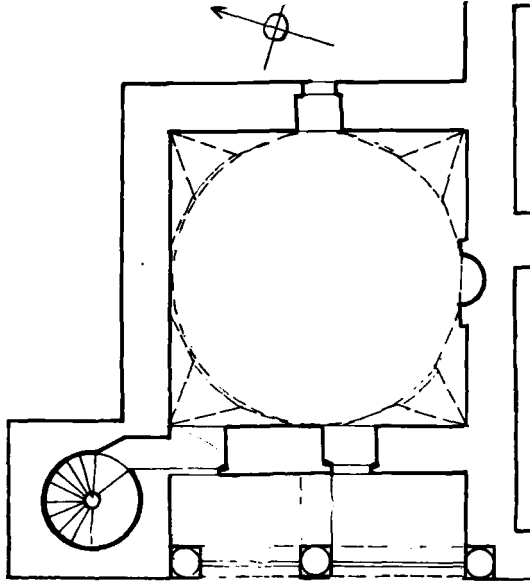

Plân: 6 — Zemburi Mescidi.

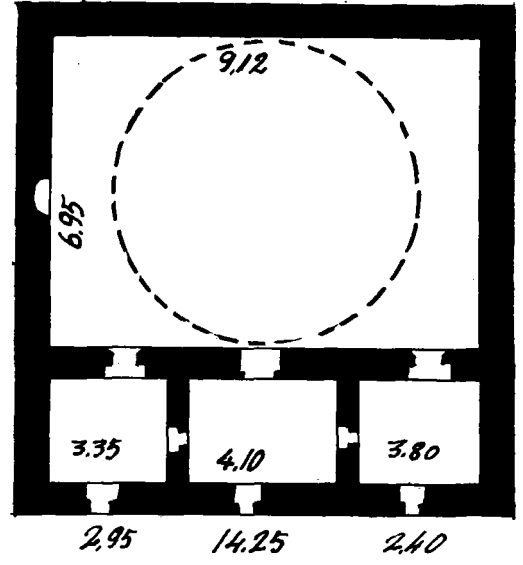

Plân: 7 — Hoca Hasan Mescidi

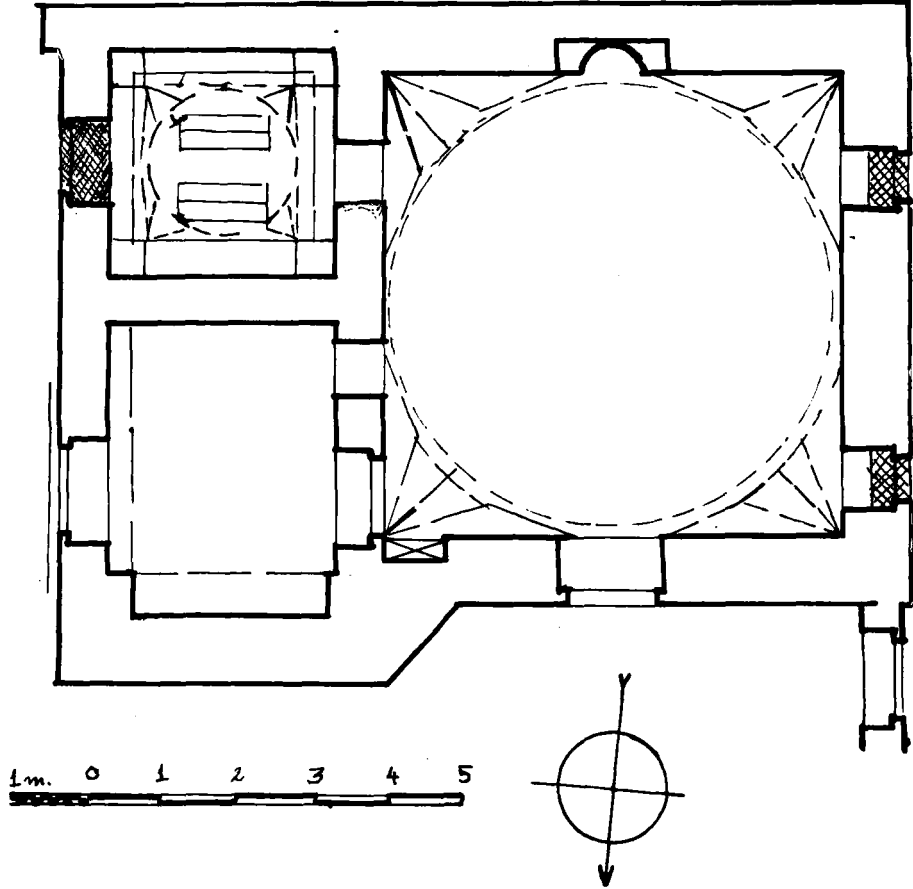

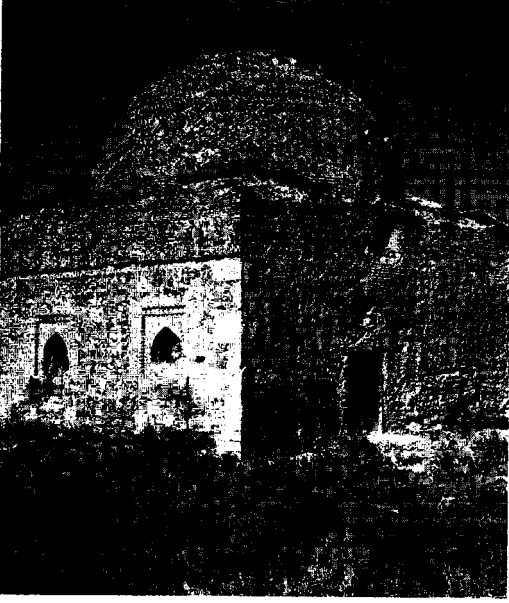
Plân: 8 — Taş medrese Mescidi (Akşehir)

Plân: 9 — Beyhekim Mescidi

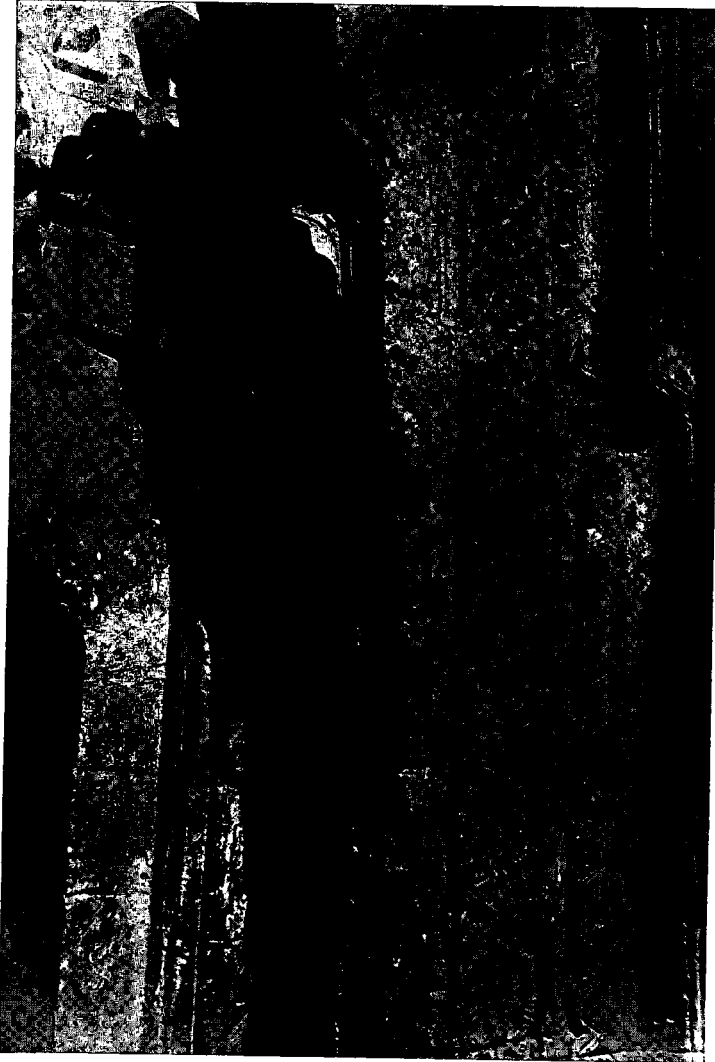
Plân: 10 — Tahir ile Zühre Mescidi (Sahip Ata Mescidi)

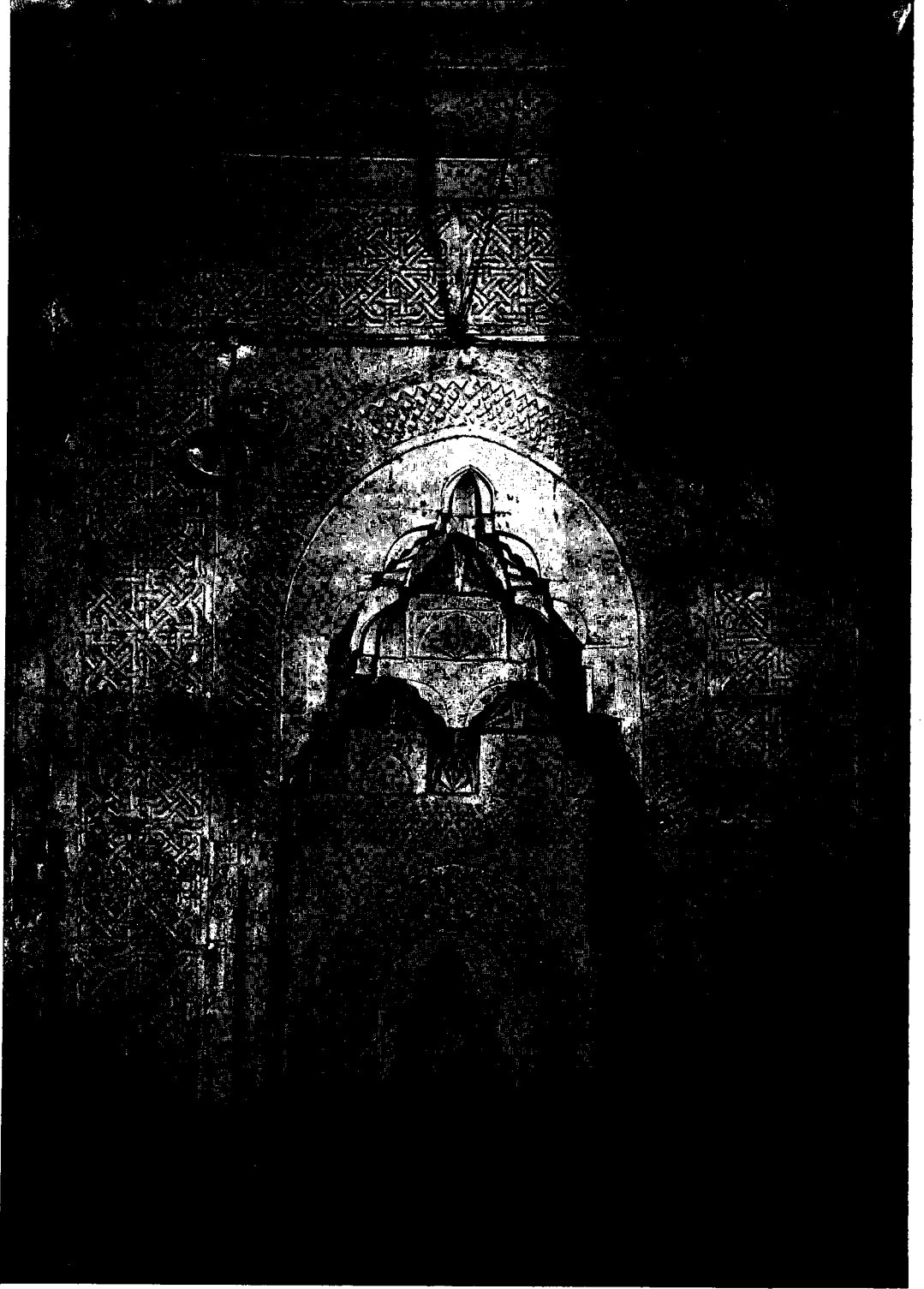
Res. 1 — Küçük Karatay Mescidi

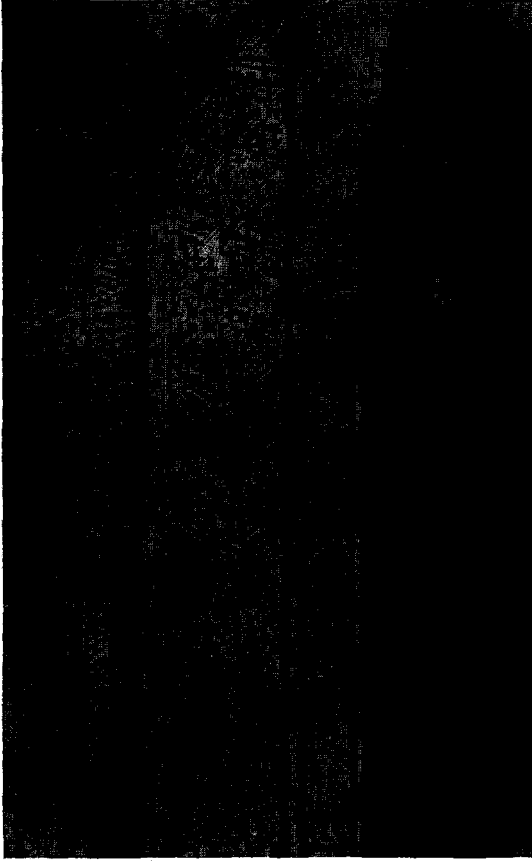
Res. 2 — Hacı Ferruh Mescidi (Taş camii)

Res. 3 — Hacı Ferruh Mescidi cümle kapısından detay.

Res. 4 — Hacı Ferruh (Taş Camii) Mihrabı.

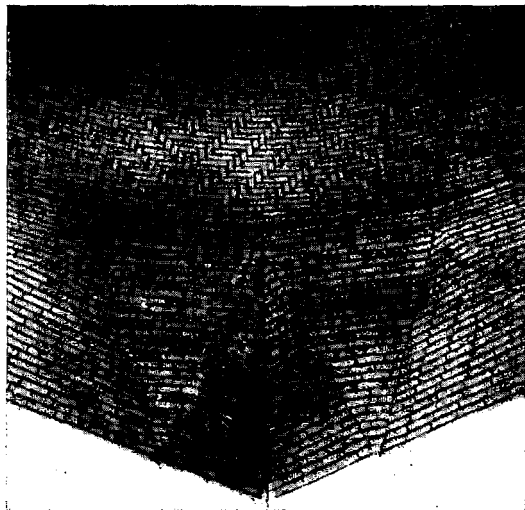
Res. 5 — Hacı Ferruh Mescidi içkapısı

Res. 6 — Sırçalı Mescit (Tamirden sonra)

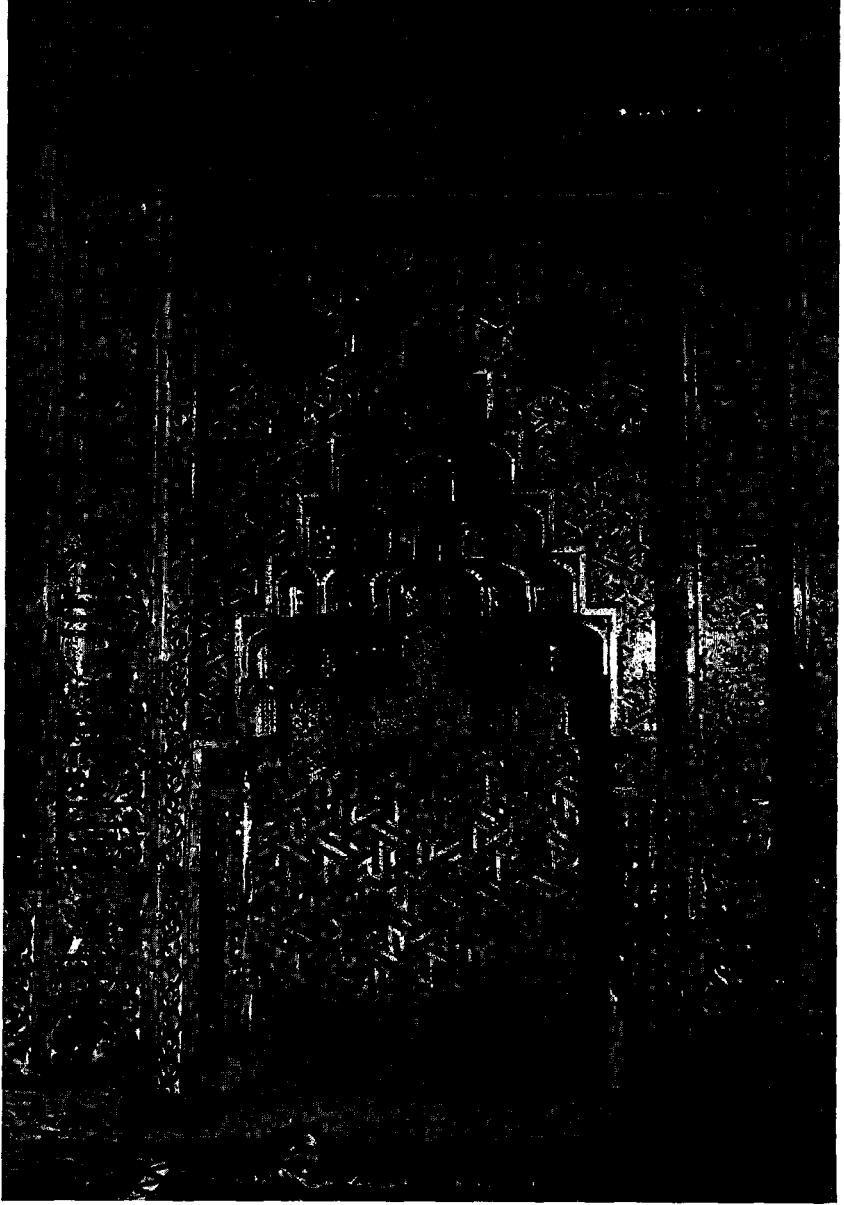
Res. 7 — Sırçalı Mescit kubbesi

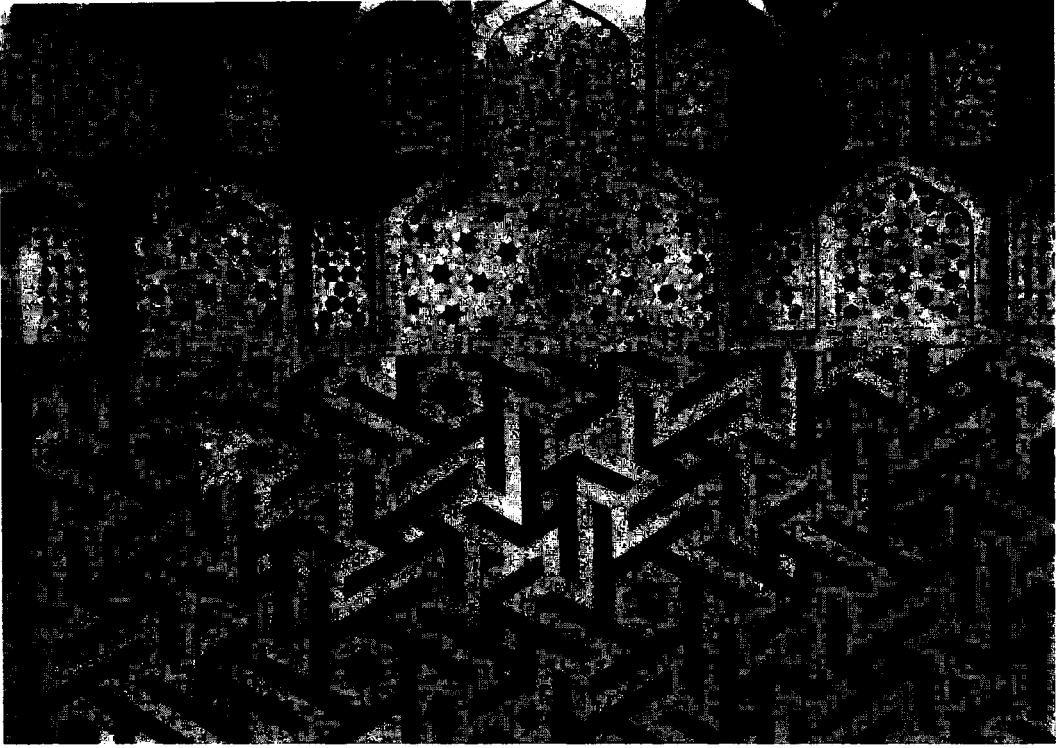
Res. 8 — Sırçalı Mescid kubbeye geçiş üçgenleri

Res. 9 — Sırçalı Mescit son cemaat yeri revağında
çini dekorasyon.

Res. 10 — Sırçalı Mescit Mihrabı

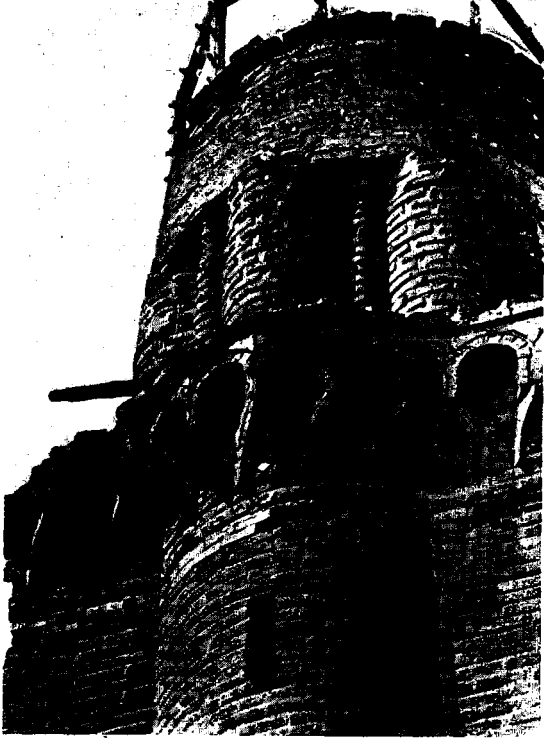
Res. 11 — Sırçalı Mescit mihrabından detay.

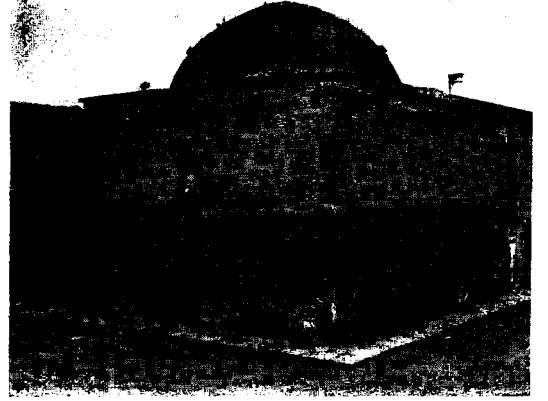
Res. 12 — Zemburi Mescidi

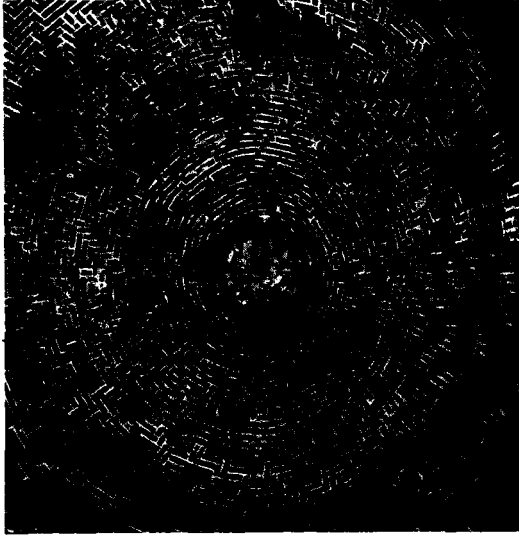
Res. 13 — Hoca Hasan Mescidi.

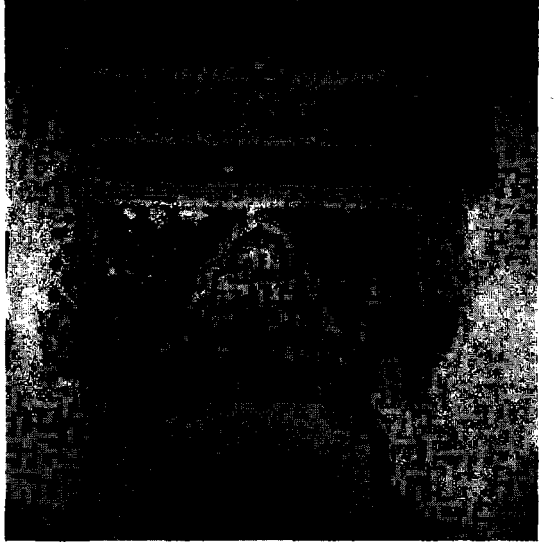
Res. 14 — Hoca Hasan Mescidi Minaresi şerefe stalâktitleri ve yivli üst gövde.

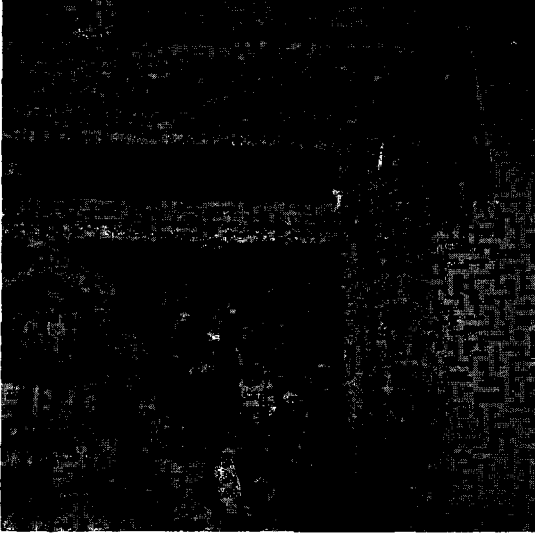
Res. 15 — Tahir ile Zühre Mescidi.

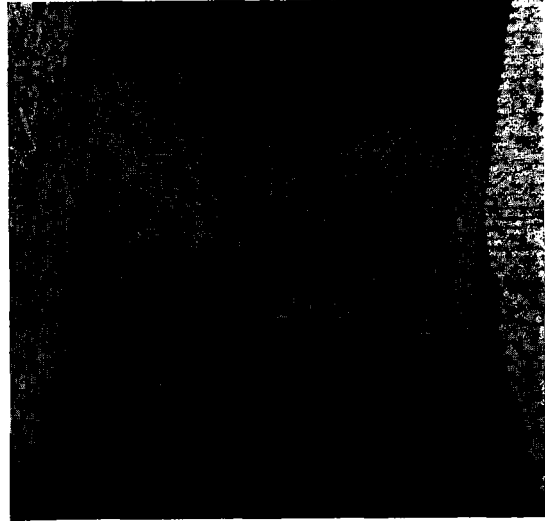
Res. 16 — Tahir ile Zühre Mescidi kubbesi ve çini rozetik kalıntısı.

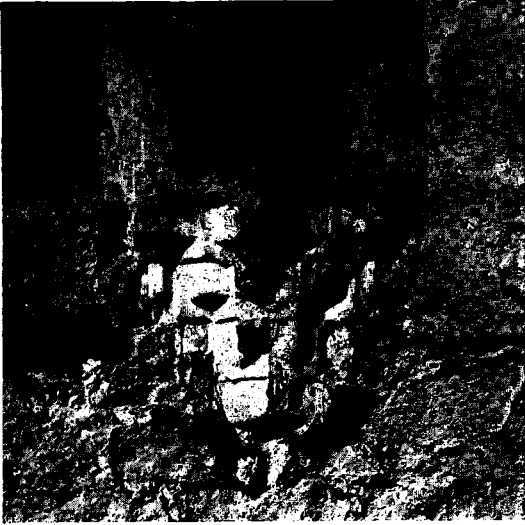
Res. 17 — Tahir ile Zühre Mescidi mihrabı.

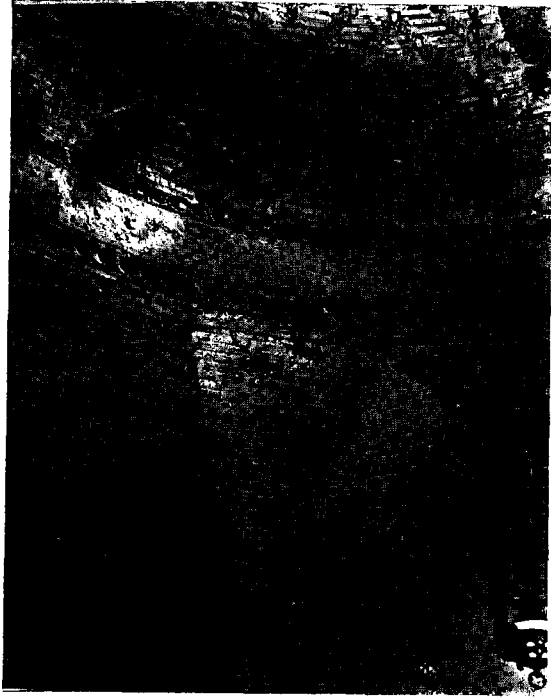
Res. 18 — Tahir ile Zühre Mescidi mihrabından.

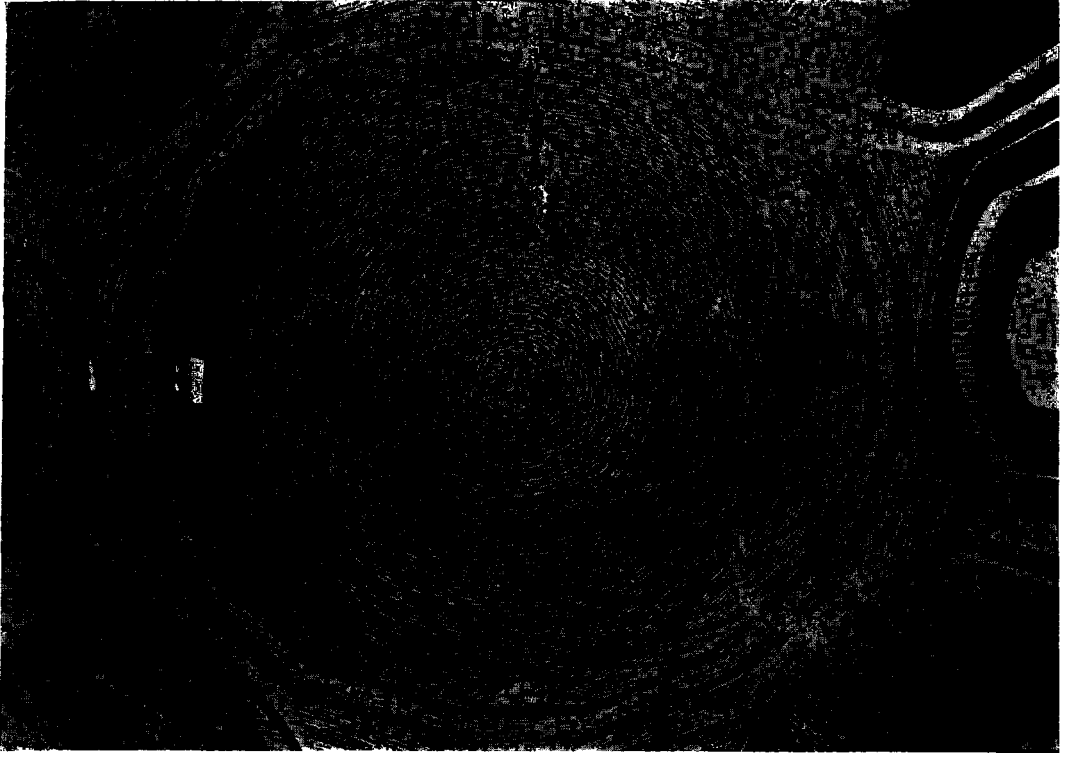
Res. 19 — Tahir ile Zühre Mescidi "yazlık mescit"
tonoz.

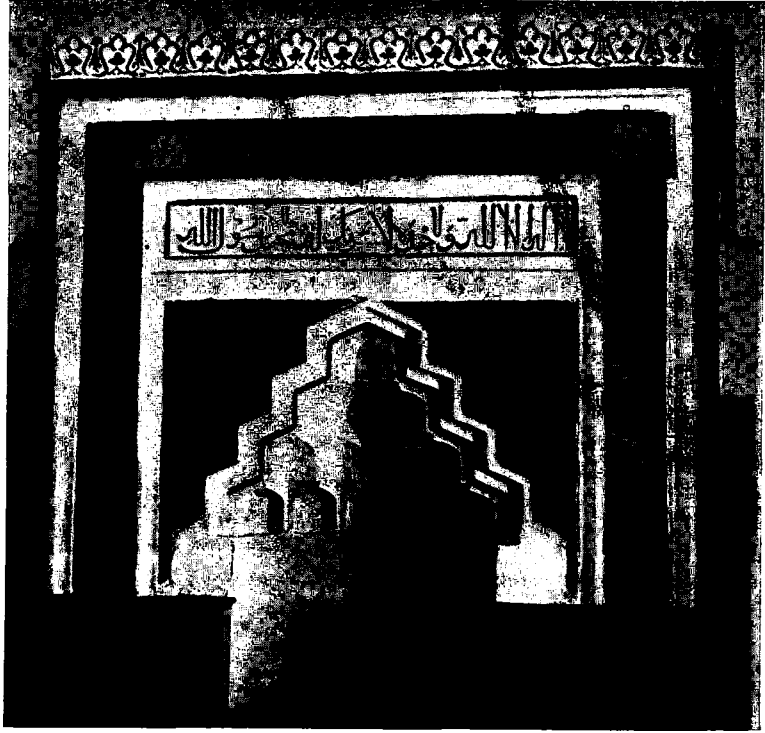
Res. 20 — Tahir ile Zühre Mescidi "yazlık mescit"
mihrabı.

Res. 21 — Ayasofya Mescidi kubbe geçişi üçgenleri
(Akşehir).

Res. 22 — Eski Malatya ulu cami mihrap önu kubbesi

Res. 23 —